

HET LAND VAN HERLE

*Tijdschrift en contactorgaan
voor beoefenaars en vrienden van de historie van oostelijk Zuidlimburg*

In memoriam

M. F. G. M. van Grunsven,

oud-burgemeester van Heerlen

Op 24 juli 1969 overleed op 72-jarige leeftijd de heer M. van Grunsven in de gemeente waar hij gedurende 35 jaren burgemeester was. Bij zijn ambtsbeëindiging werden in dit tijdschrift de verdiensten gememoreerd, die hij voor de historiebeoefening van Heerlen had (jaargang 1962, aflevering 1). Zijn levendige belangstelling voor de lokale geschiedenis bleek o.a. uit zijn bijna dagelijks korte bezoeken op het terrein aan de Coriovallumstraat waar men in de jaren 1940—41 bezig was met de openlegging van de Romeinse thermen. Tevens was hij de initiatiefnemer voor de bouw van een modern geoutilleerd gemeentelijk archiefdepot met historische bibliotheek (1937). Zodoende kon de gemeentelijke oudheidkundige dienst in het geheel van het cultuurbeleid functioneel worden ingepast. Het „Land van Herle” dankt aan hem zijn huisvesting en vergaderruimte in de archivariskamer. Ook aan de verlening van een jaarlijkse gemeentelijke subsidie voor ons werk gaf hij zijn medewerking.

Hij ruste in vrede!

Redactie.

Herdenking

Bevrijding Schaesberg

1944 september 1969

Het was op vrijdag 1 september 1944, dat voor Schaesberg de gevolgen van de gebeurtenissen van 6 juni in Frankrijk merkbaar werden, die zouden leiden tot de bevrijding van ons land. Op deze dag verschenen troepeneenheden van de Luftwaffe, die hier in zalen werden ondergebracht. Ze maakten niet meer de indruk bezeten te zijn van de onoverwinnelijkheid van enkele jaren geleden. Ze zagen er vrij gehavend uit, terwijl van een stramme discipline geen sprake meer was. Hun doen en laten verried grote zenuwachtigheid en haast. Op 't eerste gezicht maakten hun auto's een vreemde indruk. Opgetuigd met takken, leek 't wel op een wandelend bos. Naderhand werd het mij duidelijk, dat deze camouflage diende ter beveiliging tegen vliegtuigen. Deze troepen kwamen rechtstreeks uit Normandië, op hun vlucht achtervolgd door de geallieerde luchtmacht. Hiervoor hadden ze blijkbaar schrik, hetgeen op te maken viel uit de vraag van een van de soldaten, of hier ook „Flieger” kwamen. Zodra maar iets van een vliegtuig te bespeuren viel, zochten ze dekking langs de huizen. Onder het rijden bevond zich steeds een soldaat voor op het spatbord van de auto om uit te kijken naar eventuele vliegtuigen. Naderhand, toen men hun vrees kende, gingen sommige toeschouwers, als auto's met troepen voorbijkwamen, naar boven staren en deden net alsof er vliegtuigen te zien waren, hetgeen onder de soldaten onrust veroorzaakte.

Vanaf 1 september begon ook de algehele ontwrichting van de openbare diensten: de telefoonverbindingen waren reeds enige tijd verbroken, de treinen liepen onregelmatig en de bussen werden in beslag genomen om het terugtrekkende leger zoveel mogelijk in veiligheid te brengen. Dit alles konden de voortekenen zijn van grote gebeurtenissen die gingen komen. De verwachtingen waren hooggespannen.

Waren de op vrijdag gearriveerde troepen nog ondergebracht kunnen worden in zalen (Streeperhuis en Timpe), zaterdag was de toeloop van soldaten zo groot, dat ook de scholen werden gevorderd, waardoor het geven van onderwijs moest worden gestaakt. Er ontstond nu ook grote bedrijvigheid onder de hier wonende Duitse burgers en vooral onder de „Schutztruppen”.

Zondag 3 september vertoonde eenzelfde beeld; vrachtwagens volgepropt met militairen, die uit de richting Heerlen kwamen en verwoede pogingen ondernamen om de „Heimat” binnen de korten

mogelijke tijd te bereiken. Velen zochten ook een schuilplaats in onze bosjes. Plekjes, waar men nooit vermoed had, dat er een auto zou kunnen komen, werden opgezocht — over onmogelijke wegen, door struikgewas heen en tussen bomen door. Het Kapellerbos, dat in 1940 tal van huifkarren had moeten herbergen, was thans weer bevolkt, echter nu met door takken bedekte auto's. Ook het Streeperbos en de Molt werden als schuilplaatsen benut. Waar men zijn schrede ook heenwendde, overal waar bomen en struiken hen aan het spiedend oog van uit de lucht onttrokken, waren auto's gestationneerd. Intussen deden de hoopvolste geruchten de ronde: de Amerikanen zijn al in Luik. Thans leefden we echter niet alleen meer van geruchten, doch tevens van hetgeen we met onze eigen ogen konden waarnemen. 's Middags tegen een uur of vijf trokken de Duitse burgers, meestal vrouwen, naar 't „Braune Haus” aan de Heerlerweg. Velen kwamen er met betraande ogen na een uur weer vandaan. Gauleiter Dohm had hen aangezegd, dat ze zich gereed moesten maken om het land te verlaten. Voor ons was dat een goed teken, echter niet bijzonder geruststellend, daar dit de gedachte inhield, dat ons gebied tot gevechtsterrein zou worden verklaard. Desondanks was er allerwege blijdschap. Ook het feit van het instellen van de avondklok — om 8 uur moest iedereen binnenshuis zijn — drukte de stemming niet.

Op deze dag begon ook de jacht op mannen en jongens, die verschansingen moesten gaan opwerpen en éénmansputten graven ten noorden van de Geul. Schaesbergenaren die zich in Heerlen bevonden werden opgepikt en meegevoerd in gammele autobussen. Ze hebben moeten graven totdat hun Duitse bewakers na enkele dagen, uit vrees voor de geallieerde bommenwerpers en jachtvliegtuigen, de benen namen. Van deze gelegenheid maakten de „grondwerkers” gebruik om eveneens te verdwijnen.

Maandag 4 september lag het hele economische leven lam. De mijnen waren door „Schutztruppen” bezet, treinen en bussen liepen niet meer en de scholen waren gesloten. 't Was een algemene ontredde- ring, echter met goede vooruitzichten.

Bij een bezoek aan Heerlen op maandag 4 september, trof ik ook daar overal groepen mensen aan, die hoopvolle gesprekken voerden. Blijkbaar hadden ze ook hier hun dagelijkse bezigheden in de steek gelaten om getuige te zijn en te genieten van 't zo lang verwachte gebeuren: de terugtocht en de bevrijding.

Op die dag ontving ik ook de laatste regelmatige post uit het noorden n.l. een brief van inspecteur N., waarin ik met ontslag uit mijn betrekking werd bedreigd.

Intussen hield de stroom van terugtrekkende militairen aan, die opgestuwd werden in de grensgemeenten, daar de grens voor iedereen gesloten was en ook de troepen deze niet mochten passeren. Pas in de late namiddag kregen de militairen verlof om Duits grondgebied te betreden.

Op deze dag staakte tevens de „surrogaat-burgemeester” Simons van

Schaesberg zijn ambtsbezigheden. 's Morgens was hij nog op het gemeentehuis, maar tegen de middag verdween hij om niet meer op zijn post terug te keren. De grond onder zijn voeten werd hem te heet. Hij zou zelfs zijn huis verlaten hebben. De Duitse autoriteiten eisten van hem om 200 Schaesbergse mannen tussen 17 en 55 jaar aan te wijzen om behulpzaam te zijn bij het aanleggen van versterkingen. Van deze personen moet hij een lijst overleggen. Aangezien niemand van de ambtenaren aanwezig was om dit aantal uit te zoeken en aan te wijzen, belastte hij een N.S.B.-er uit Nieuwenhagen hiermee. Deze was sedert korte tijd tewerkgesteld op de afdeling Sociale Zaken en belast met de werkzaamheden van de Volksdienst. Het werk schoot slecht op. Op maandag 4 september kreeg de „surrogaat-burgemeester” de lastgeving, dat de lijst bij hem aan huis zou worden afgehaald. Het overzicht was vanzelfsprekend niet klaar. Blijkbaar bevreemd voor repressailles, verdween hij van het toneel en dook onder.

De volgende dag, dinsdag 5 september, vertoonde eenzelfde beeld. De mensen leefden in een roes van vakantiestemming. Ondanks de uitvaardiging van het standrecht, dat samenscholingen verbood, trof men overal groepjes mensen aan, die de toestand bespraken en vooral geruchten lanceerden. Hier was dit gebeurd en daar dat. 't Ene verhaal klonk nog ongeloofwaardiger dan het andere. Echter alle waren beloftevol en hoopgevend.

In iedere plaats hadden de Duitsers mensen gerequireerd om versterkingen op te werpen. Overal werden fietsen en andere vervoermiddelen in beslag genomen en meegevoerd. Niettemin besloten mijn broer en ik per fiets naar Nijswiller te gaan, waar de Duitsers in volle terugtocht zouden zijn. Aan Drievogels was 't bijzonder druk. Een militair-verkeersagent controleerde de papieren van de soldaten. Geen enkele wagen met militairen werd doorgelaten in de richting De Locht; deze dirigeerde men in de richting Simpelveld, ook al waren ze daar vandaan gekomen.

In de buurt van de Beitel gekomen, werd onze aandacht getrokken door een aantal mannen, die papiertjes die op de grond lagen, op-raapten en lazen. Het bleek een „Aufruf” te zijn van General Feldmarschall Model, gericht aan „die Soldaten des Westheeres”, waarin voor het eerst een Duitse nederlaag werd toegegeven. Teneinde het gevaar voor persoon en fiets zo klein mogelijk te maken, zetten we onze reis voort via Bocholtz, alwaar men ons afraadde verder te rijden. Toch gaven we hieraan geen gehoor. Op de weg bij Baanderheide was het zeer druk; een prachtig gezicht al die haastig aan- en afrijdende voertuigen. Aan de linkerkant van de weg waren mannen bezig met graafwerkzaamheden, meestal voorbijgangers en toeschouwers, die men aangehouden had. In Nijswiller verwonderde men er zich dan ook over, dat wij aan eenzelfde lot waren ontkomen. Op de weg Maastricht—Aken was het zeer druk en er heerste een geladen spanning. Allerhande troepenonderdelen met een grote verscheidenheid aan voertuigen bevonden zich op en langs de weg. Iedere

ruimte langs de kant was door voertuigen ingenomen, de opritten, weilanden en zijstraten had men gebarricadeerd. Op één plaats bevond zich een wagen, die goed voorzien was van levensmiddelen en dranken, zoals Franse cognac en dito wijnen, waaraan soldaat en burger zich blijkbaar te goed deden. Toen we ons in de richting Vaals wilden begeven, wees men ons op een groepje militairen. Ze waren te voet en er blijkbaar op uit om zich ook een voertuig te verschaffen, waarbij ze het voornamelijk op fietsen gemund hadden. Het leek ons raadzaam rechtsomkeer te maken. Veiligheidshalve lieten we onze fietsen achter op de Nijswillerhoeve en vervolgden onze weg te voet naar het dorp, dat volgepropt was met militairen van de meest verschillende onderdelen. Het geheel maakte een gedesillusioneerde indruk en getuigde van een overhaaste en verwarde vlucht. Van de rustpauze maakten velen gebruik om toilet te maken, een of ander in orde te brengen of om te slapen. Toen ik van een dergelijk tafereeltje een foto maakte, moest op last van een luitenant mijn film worden vernietigd. Bij het verlaten van Nijswiller keerden de burgers, die hadden moeten graven, terug, waardoor er geen gevaar meer bestond op de thuisweg nog aan het werk gezet te worden. We kozen daarom de grote weg.

Na thuiskomst kregen we de mededeling, dat we iets hadden gemist. Ook hier was het een drukte van belang geweest, die nog steeds aanhield. Het was een droevige, voor ons echter verheugende, terugtocht van een groot leger, dat we 4 jaar geleden in alle pracht en praal hadden zien oprukken, „stolz und stramm, siegesbewusst”, met een macht aan materiaal, alles even mooi en tot in de puntjes verzorgd. Welk een verschil met nu: een vrijwel ordeloze troep, zonder veel drukte en met een samenraapsel van vervoermiddelen bestaande uit enkele legerwagens en tanks, die hen overgebleven waren, aangevuld met vrachtauto's, motoren, fietsen en allerhande soorten ander rijdend materiaal, dat ze op hun terugweg van Frankrijk, België en ons land hadden weten te bemachtigen. Men zag naast vrachtwagens, bestelauto's en personenauto's ook oogstwagens, boerenkarren, melkwagens en handkarretjes. Bij deze laatste categorie was het niet zelden, dat burgers verplicht werden om als voerlui de terugtocht mee te maken. Als enige troost konden zij zich vleien met de hoop, dat ze voertuig en trekdier weer mee konden terugnemen. Ook kon men zien, dat achter wagens met twee paarden bespannen, twee reserve-paarden meegevoerd werden. Ze maakten jacht op alle hier nog aanwezige vervoermiddelen. Alles werd opgeëist en speciaal gemotoriseerde middelen van vervoer waren gewilde objecten. Slechts weinig ontsnapte aan hun greep. De N.S.B.-ers hielpen een handje mee bij de opsporing ervan en vooral bij de aanwijzing van de autobezitters. Niets was meer veilig op de weg.

Dagenlang hield de doortocht van de „abgekämpfte Sieger” aan; als in een film trokken ze aan ons voorbij, met de grootste voldoening, maar zonder die te uiten, gadedeslagen door de thans

„werkeloze” bevolking. Ondanks het verbod van samenscholingen — niemand gaf meer acht op de naleving van de vele ge- en verboden — stonden in de buurt van de Streep de hele dag door honderden het komen en gaan te aanschouwen van het leger-op-de-vlucht, dat alle sporen droeg van haast en waarvan de kracht uitsluitend nog school in hard schreeuwen. Maar van al de toeschouwers was niemand genegen de Duitsers ter wille te zijn. Als men de weg vroeg, zweeg iedereen en deden net alsof ze het niet konden verstaan. Een soldaat ergerde zich hierover en liet nog eens horen, dat de „Übermensen” het brullen nog niet hadden verleerd. Maar ook dat hielp hem niet. Zelfs niet de bekentenis: „Ich habe noch niemanden gefressen, den ich den Weg gefragt habe”. Toch kreeg men ook soms medelijden met soldaten, die afgemat van de lange voetreis zich over de weg voortsleepten om toch nog de „Heimat” te bereiken. Een zielige indruk maakten ook de huifkarren, die in lange rijen naar de grens toe trokken. Welk een tegenstelling met de nog steeds chique auto’s, waarin de hoge officieren zich huiswaarts spoedden.

Dat was het beeld, dat de eerste week van september in hoofdzaak vertoonde. Daarnaast beleefden we in die week de uittocht van de hier wonende Duitse burgerbevolking en de N.S.B.-ers. Reeds maandag 2 september wachtte op de hoek Heerlerweg-Ruiterstraat een groep met koffers en pakken beladen op een bus, die hen naar „veiliger” oorden zou brengen. Ofschoon wij hen, die ons gedurende ruim vier jaar hadden doen voelen dat zij het voor het zeggen hadden, met genoeg zagen verdwijnen, was het toch een aangrijpend toneel om die hoofdzakelijk vrouwen en kinderen te zien vertrekken. Het overgrote deel van hun hebben en houden moesten ze achterlaten. Alleen het allernoodzakelijkste kon worden meegenomen. Vanuit het gastvrije Nederland gingen zij in weinig comfortabele bussen of overvolle treinen naar een onbekend oord op de Lüneburgerheide. Oorspronkelijk waren er blijkbaar weinig die aan het bevel tot evacuering gevolg wilden geven; ze hadden immers niets gedaan. Na enkele dagen echter, toen hun voormannen verdwenen en hen aan hun lot overlieten, kozen de meesten toch maar de veiligheid boven de dreiging die hen boven hun hoofd hing. Ook de N.S.B.-ers vertrokken. Voorlopig bracht men hen onder op Rolduc. Enigen van hen zijn nog eens een kijkje komen nemen, doch men waagde het niet te blijven overnachten.

Intussen verwachtte iedereen spoedig de bevrijding. Men hoopte dat de Amerikanen — na het breken van het verzet in Normandië en Bretagne — met dezelfde vaart als de verovering van Frankrijk en België naar ons land zouden doorstoten. Men was er van overtuigd dat ze reeds de Maasvallei hadden bereikt. Er werden al toebereidselen gemaakt om de bevrijders luisterlijk te ontvangen. De nationale driekleur, ruim 4 jaren in een hoekje van een kast noodgedwongen opgeborgen, werd alvast voor de dag gehaald. Ook de „ondergedoken” radio’s, waarnaar men slechts in het geheim had kunnen luisteren,

kwamen weer tevoorschijn. Maar er gebeurde niets en ook de volgende dagen niet. Er bereikten ons berichten, dat de Duitsers in de buurt van Luik felle tegenstand boden en dat het gebied tussen Maas en „Westwal”, de „onneembare” verdedigingslinie langs de Duitse grens, zwaar verdedigd zou worden. Dat bracht onrust onder de bevolking. Wat ging er allemaal gebeuren, als dit gebied tot gevechtsterrein werd verklaard?

Een ander aspect, waar men zich zorgen over maakte, was de voedselvoorziening. Zeker als het tot gevechten ging komen. Door de stagnaties in het verkeer, reeds in de voorafgaande weken begonnen, was de aanvoer nagenoeg nihil. Als enig redmiddel zou kunnen dienen een voorraad aardappelen. De rooitijd was zo langzamerhand aangebroken hiervoor. De weinige landbouwers, die dit werk reeds gedaan hadden, kregen een grote toeloop van mensen. Om zoveel mogelijk personen ter wille te zijn verkochten zij ze aan huis in partijtjes van 5 en 10 kg. Vanzelfsprekend kreeg niet iedereen zijn part. Gedreven door een panische angst, trokken thans de mensen zelf er op uit om op eigen houtje te gaan rooien. Een perceel van 2½ ha., gelegen aan de Kakertweg, en toebehorend aan de Heide Maatschappij, kreeg het eerst een beurt. Toen maar iemand de stoute schoenen had aangetrokken, volgden er spoedig meer. Op een gegeven ogenblik zag het zwart van de rooiers. Ieder wilde zijn deel. Op één dag werden 50.000 kg. aardappels uit de grond gehaald, die zonder betaling in de kelders van de bevolking verdwenen. Hetzelfde deed zich ook elders voor. Men rooide de aardappelen ondanks de protesten van de eigenaars, die vaak met een afranseling werden bedreigd. Andere telers verkochten ze in het veld. De kopers rooiden ze dan zelf en betaalden per gewichtseenheid of per oppervlaktemaat. De aardappelen, die als wintervoorraad hadden moeten dienen, brachten, nu de burgerij ze voor zich opgeëist had, de voedselvoorziening danig in gevaar.

Intussen wachtte iedereen op de nadering van de Amerikanen. Dat ze in de buurt waren, wisten we: Eysden was reeds vrij. Een employé van de P.L.E.M. had vanuit Schaesberg een telefoongesprek gevoerd met de vrouw van de vertegenwoordiger van die Maatschappij aldaar. Zij had de eerste Amerikanen de hand gedrukt. Maar verder nieuws kon niet worden verkregen; wel veel geruchten. Ook van activiteiten was niet veel te merken: geen kanongebulder en weinig bedrijvigheid in de lucht. De oorlog scheen nog ver weg. Zou dit de stilte vóór de storm kunnen betekenen?

(Wordt vervolgd)

J. J. JONGEN.

„Goden en heiligen in Limburg”*

Burgemeester, Dames en Heren,

„Goden en Heiligen”, de titel, waaronder deze tentoonstelling gaat, ontmoeten elkaar in het transcendente. Het is een zijns- en bestaanswereld, waarin de mensheid sinds de oertijd zijn goden, demonen en helden — en met de inburgering van de christelijke religie zijn „heiligen” — heeft opgeborgen, met onze zintuigen niet waarneembaar en zodoende met ons verstand niet te doorschouwen. Zij leven een mysterieuze existentie — en oecumenisch gezien — een coëxistentie van transcendent karakter. In de „goden, helden en heiligen” werkte ergens dezelfde Geest, die leven is en leven geeft, óók in de vele eeuwen, voorafgaande aan de Openbaringsleer van Christus. Aan hun boven-menselijke, heroïsche of toegedichte supra-kwaliteiten ontleen zij hun verering en hun beschermende functies.

Een onvoorstelbare lange reeks van namen en van ritens, vanaf de meest primitieve volksstammen, heeft het vóór-christelijke mensdom gekend, waarbij onze lange litanie van „alle heiligen” een bescheiden inventaris vormt.

Uit deze immense geloofsschat heeft Limburg zich op het landelijk Musement te Utrecht gepresenteerd, hierbij zich beperkend tot en puttend uit eigen archeologische bodemschatten en uit kunsthistorisch- en modern kunstbezit. U wordt met deze tentoonstelling geconfronteerd met een brok vergelijkende godsdienstgeschiedenis, vele eeuwen en werelden omvattend, afkomstig uit het Afrika-centrum te Cadier en Keer en uit het Missie-museum te Steyl. De Griekse en Romeinse godenwereld is uiteraard vertegenwoordigd. De heiligen en martelaren der vroeg-christelijke Kerk van Rome doen geruisloos hun intrede in de religieuze opvattingen der mensen mét de nog gelijktijdig bestaande goden-cultus.

Om de diepere zin en de trait-d’union van de hier bijeengebrachte en geselecteerde voorwerpen, beelden, afbeeldingen en schilderijen te verstaan, grijp ik terug naar een lapidaire uitspraak van *Tertullianus*, die, einde 2e eeuw n. Chr. levende in een hoogst boeiende overgangscultuurperiode, waarin zijn medeburgers gelijktijdig goden

*) Rede, uitgesproken bij gelegenheid van de opening van de tentoonstelling „Goden en Heiligen in Limburg” in de Stadsschouwburg te Heerlen op 22 augustus 1969 in aanwezigheid van het gemeentebestuur, de gemeente-secretaris en ± 200 genodigden.

én heiligen vereerden, *de verbindende visie* zag tussen twee schijnbaar tegengestelde denkwerelden met de formulering: „*anima naturaliter christiana*”. Hetgeen vrij vertaald betekent, dat de menselijke geest van nature religieus is gestructureerd. Terecht heeft de heer Defesche *St. Petrus met de sleutels* centraal geplaatst in het tentoonstellingsoppervlak, hiermee beduidend de verbindende functie van deze sleutelfiguur te Rome tussen het polytheïsme en het monotheïsme.

De inschuiving van de heiligencultus in de bestaande godenverering, daarna de verschuiving naar de systematische bevolking, langs de weg van de heiligverklaringsprocessen, van de exclusief-christelijk transcendente wereld wordt meesterlijk behandeld door Ernst Lucius: „Die Anfänge des Heiligenkults in der christlichen Kirche”.

Niet minder diepgaand van onderzoek is de studie van *Günter Ristow* : „Götter und Kulte in den Rheinlanden”, samengesteld op grond van de laatste nieuwe opgravingsresultaten, verschenen in „Römer am Rhein” — Ausstellung des Römisch-Germanischen Museums Köln, neue Kunsthalle 1967. Reeds de methode van de opstelling van zijn bewerkt materiaal en de indeling van de stof wijzen op de ineenvloeiing van de inheemse- met daarnaast de Romeinse godenwereld. „Römische Götter und einheimische Interpretation — Einheimische Götter — römischer Kult — Hellenistisch — orientalische Kulte” met daarnaast het „Christendom”.

Ik mag ook niet voorbijgaan aan de artikelen, die verschenen zijn in de fraai geïllustreerde Kataloog, die speciaal voor deze tentoonstelling is tot stand gekomen en uitgegeven. Vermelden we het artikel: „Aanbidden en vereren in Limburg”. Een historische schets, van de heer *C. Linssen*; „Titelomschrijving Goden en Heiligen in Limburg”, van prof. *F. van Trigt*; „de Prehistorie”, van de heer *J. Bloemers*; „de Romeinse periode”, van *ondergetekende*; „de Tijd van kerstening”, door prof. *W. van Es*; „Een eerste gouden eeuw en haar nabloei”, door prof. *J. Timmers*; „Iconografie”, door prof. *J. Timmers*; „Hedendaags”, door *Ko Sarneel*. Ook de „onderontwikkelde missiegebieden” worden behandeld, want hiervan zijn mede voorwerpen aanwezig.

Met deze grootse visie van Tertullianus kunnen we billijken, dat „goden en heiligen” eendrachtig bij elkaar gebracht zijn en tezamen optrekken als een bewijslast voor de religiositeit van de bewoners, die eertijds Limburg bevolkten. Het moet niet de schijn wekken, dat met de aan de gang zijnde neergang van onze heiligenverering, wij ze nu maar, tegelijk met onze voorvaderlijke goden en godsdienstige gebruiksvoorwerpen, in de musea stoppen als merkwaardige souvenirs aan „überholte” devoties. Neen — het „Werkcomité Limburg” van Musement 1969 heeft wél bewust te Utrecht landelijk willen

demonstreren, dat onze Maasgouwbewoners ononderbroken, ondanks gewelddadige en geruisloze beeldenstormen, bezig zijn geweest met hun helden in het religieuze vlak.

Van de andere kant is het stellig niet de bedoeling geweest van het „Werkcomité Limburg” om de heiligenverering een nieuwe injectie te geven, nu de devotie-economie een gevoelige klap gekregen heeft en vervangen is door medische bijstand. St. Antonius met het varken en St. Appolonia tegen de kiespijn zijn niet meer „in”. Waar is de tijd, dat de eerste canonisatie in strenge zin door paus Johannes XV verricht, anno 993, inzette?

Ter wille van de objectiviteit dient gezegd, dat in alle tijden óók ongelovige mensen geleefd hebben. Eén scherp voorbeeld. In 1968 verscheen in Parijs een boekwerkje: „Le premier siècle de notre ère” (prof. Paul Petit) waarin geseleeteerde letterkundige en epigrafische bronnen bij elkaar geplaatst zijn. Hier volgt een uit het Grieks vertaald grafschrift: „Veronachtzaam dit opschrift niet, o reiziger, blij stilstaan om ernaar te luisteren en er kennis van te nemen vooraleer heen te gaan. In Hades is er géén boot, géén veerman Charon, géén Ajax sleutelbewaarder en géén Cerberus. Wij allen zijn bot en as geworden en niets anders. ’t Is nutteloos om reukwerk of kransen te schenken: het is een uitgave voor niets. Als ge iets te geven hebt, deel het dan met mij tijdens mijn leven. Ziedaar, wat ik zal zijn: hetgeen ik was, toen ik niet bestond, ben ik weer geworden” (p. 263).

Hetgeen hier tentoongesteld is, wil niets anders beduiden dan u een moment-opname geven van „waar we nu met onze verering en van onze vormen van verering” staan: een wetenschappelijk-religieuze inventarisatie. Over 2000 jaar wordt wellicht wéér een gelijkaardige tentoonstelling ingericht, maar dan aangevuld met voorwerpen, die tussen nú en het jaar 4000 tot de religieuze verbeeldingskracht van de mensheid gesproken hebben.

Wanneer ik spreek van een religieus-historische inventarisatie moet u, bij uw rondgang langs het tentoongestelde, duidelijk voor ogen staan, dat het hier gaat om een speciale inventarisatie. Voorwerpen van religieus karakter kan men zo maar niet gelijk stellen met die van profane aard. Ik wil hiermee zeggen, dat b.v. een tentoongesteld beeld van de „Sterre der Zee” of van „O.L. Vrouw van Lourdes” toch wel even anders benaderd moeten worden. Veel van het tentoongestelde is uit zijn religieus- en cultus-verband gerukt, komt functioneel niet meer tot z'n recht, maar dat neemt niet weg, dat vaak rond een beeld of gebruiksvoorwerp een beklemmende, ongeschreven, geschiedenis is verweven van menselijk leed, pijn, angst of vertrouwvol verwachten. Hetgeen hier voor u is uitgestald, is m.a.w. zwaar religieus geladen of werd met eerbiedige schroom benaderd.

Een onmetelijk aantal tempels en tempeltjes zijn uit de heidense oudheid bekend om nog niet te spreken van de christelijke periode. Vaak groef men de restanten van ex-voto's erbij op, die duidelijk wijzen op gebedsverhoringen. Uit onze eigen contreien zijn Gallo-romeinse cultusplaatsen bekend op een terrein, genaamd de Kampborn na bij kasteel Neuborg; voorts te Ravensbos alsmede bij de Wormovergang te Rimbürg. Ook op de Materberg tussen Geulle en Elsloo vermoedt men een bronnenheiligheid, waar de Moedergodinnen (3) werden vereerd („Les saintes Maries de la Mer”). Op het voormalig ziekenhuisterrein aan de Putgraaf te Heerlen kwam in 1938 een grote rookoffierlamp te voorschijn, die door de huidige directeur van het de Weverziekenhuis aan het gemeentelijk oudheidkundig museum is geschonken. Dit voorwerp heeft duidelijk iets te maken met de *Mithrascultus*, de bekende oriëntalistische Zonnegodverering „Sol Invictus”, die een vinnige strijd heeft gevoerd met het van origine oriëntalistische Christendom. De Nederlandse archeoloog dr M. J. Vermaseren heeft onder de S. Prisca te Rome een mithraeum opgegraven, waarover in 1956 een studie is gepubliceerd.

Coriovallum lag in een grote verkeersdichtheid. De toen hier wonende vicani Coriovallenses waren door middel van de grote invalswegen continu opgenomen in het imperiale leefklimaat van die dagen. Heerlen heeft de kroonprinselijke stoet, in het jaar 6, voorbij zien trekken naar Colonia, van de door keizer Augustus aangewezen opvolger: Tiberius, onder wie Christus stierf. Tiberius Claudius, stiefvader van keizer Nero, heeft zijn naam op een inscriptiesteen voor Heerlen vastgehouden: hij stichtte Keulen als stad en trok in 43 met 2 legioenen vanuit Keulen door Heerlen naar Boulogne s/Mer ter verdere verovering van Brittannië. Anno 368, tussen 25—29 september, keizer Valentinianus te Heerlen op fortensinspectie.

Er moet een bijzonder goed funktionerend vrij handelsverkeer geweest zijn. De talrijke voorwerpen in ons gemeentemuseum aanwezig, bewijzen, dat van alle windstreken de waar verhandeld werd. Duidelijke verbindingslijnen lopen er met Keulen, Xanten, Bonn, Trier, Tongeren, waarbij vooral ook gedacht moet worden aan de Gallische import en de verhandeling van wijn uit Spanje. Kortom: Romeins Heerlen is, naar het oordeel van deskundige niet-Heerlenaren, de tot nu toe best gekende vicus van ons land. Onze oud-Heerlenaar dr P. Tummers heeft bewezen, dat de bevolking bovendien in een drie-talig-sprekend gebied woonde. Coriovallum is het verlatiniseerde woord van het Keltische Corio-allo(s). Uit de gedane archeologisch opgegraven bewijsstukken blijkt voldoende de ruimte van visie en de opnamecapaciteit der vicani Coriovallenses. Géén eenzijdig opdringen van de romeinse godenwereld, maar een wonderlijke coëxistentie van de bestaande inheems-Keltische devoties met Romeinse equivalenten. Dit historisch perspectief verklaart de Limburgse vondsteninventaris, die ons confronteert met een cultusbeeld,

dat de kenmerken draagt van lokale, regionale dan wel wereldwijde verbondenheid. Men mag zich verwonderen over de verdraagzaamheid en het respect voor elkaars godsdienstige overtuiging of beleving. Er ontstond uit deze ineenvloeiing van elkaars Godenwereld het Gallo-romeins syncretisme, een synthese van Romeins-inheems polytheïsme. Alleen het druïdisme der Kelten kon geen genade vinden, omdat het sterk politiek getint was.

Bij de oriëntalistische godsdiensten sprak vooral de heilsgedachte ná de dood aan. Door middel van eigen morele inspanningen kon men zijn eeuwig geluk tijdens dit leven verdienen. Dit element ontbrak in de andere goden-culten. Mithra leerde de strijd van het Goede tegen het Kwade. Hij verlangde een hoge zedelijke levensnorm en stelde de onsterfelijkheid van de ziel in het vooruitzicht. De eveneens uit de Oriënt afkomstige St. Servaas propageerde een analoge heilsleer, gebaseerd op die der Openbaring. Zodoende heeft ook hij hier zijn kans gekregen en zijn vereerders gevonden. De voedingsbodem ervoor was ruimschoots aanwezig. In de Mémoires van C. Julius Caesar leest men de veelzeggende aantekening: „de Gallische stammen zijn alle zéér godsdienstig”.

De concentratie van bewoning, die *Romeins Heerlen* heeft gekenmerkt, bevorderde ongetwijfeld het cultusleven. De tot nu toe uit onze bodem bekend geworden vondsten accentueren het typisch zuidelijk-religieus leefklimaat; vlug nog een opsomming ervan: 2 *Apollo's* (Valkenburgerweg, villa de Quay en weg Heerlen-Aken), *Mercurius* (thermenterrein), *Venus* (thermen) en 4 afbeeldingen van de godin *Medusa* (thermen + dr Poelsstraat); een *Dianakop* (nabij kasteel Haeren), 2 *Minervabeeldjes* (Geleenstraat en Beersdal) de god *Mars* op kormalijn, een rood halfedelsteensoort (thermen); de god *Bacchus* op een zilveren geribde herenring (thermen) op een nicolo-steen, een blauwe steen met zwarte kern. De *verering van de godin Fortuna Redux* blijkt uit een inscriptiesteen, die mededeling doet, dat het gemeenteraadslid Marcus Sattonius Iucundus de Romeinse thermen heeft gerestaureerd ingevolge een gedane belofte. De wederopbouw der thermen, in het laatste kwart van de 3e eeuw, is sterk religieus gebonden. Voorts zijn uit Heerlen bekend 2 barnstenen *Erosfiguurtjes* (Voskuilenweg), een gevleugelde *Eros* (weg Heerlen-Aken), die als *Hercules* in een hevige worsteling is gewikkeld met een gans, aangebracht op een fraaie tweetuitige bronzen lamp. Vermelden we de *Matres Cartovallenses*, die met de „Genius loci” in verband gebracht worden. Een geschubde zuilschacht als onderdeel van een *Jupiter-* of Gigantenzuil, gevonden 1952 Schoolstraat-hoek Coriovallumstraat, wijst op duidelijke Romeinse import door legioenairen, bestuursambtenaren of handelslieden. In het museum bevindt zich voorts de *kop van een baardige mannenfiguur*, die volgens prof. van Hoorn (Utrecht) afkomstig zou zijn van de Triese beeldhouwschool. Hij mist duidelijk de haarsnit „à la

Titus" en maakt de indruk een inheemse figuur geweest te zijn. Aangezien hij bovendien midden in het wooncentrum van Coriovallum werd gevonden (restaurant Castellum, Raadhuisplein 1940), kan hij met een der lokale of regionale godenfiguren in verband gebracht worden. Vermelden we voorts een *beschermgod op een grafurn* (Romeinse weg achter Sanatorium), een *phallus-ammulette*, vereerd als teken van de vruchtbaarheid (Tempsplein zuid-west zijde) en munten waarop een *Christusmonogram* is aangebracht. Tot nu toe zijn nog niet teruggevonden de z.g. *Weg-godinnen*, die geplaatst werden bij wegenkruispunten — Quadriviae, Triviae, Biviae, in de Christelijke tijden vervangen door kruisen en wegkapellen. De plattegrond van Coriovallum wordt gekenmerkt door meerdere kruispunten van wegen. Ook de *tempel* van Coriovallum houdt onze bodem nog verborgen. Gelet op de vele parallelen in Limburg is het vermoeden niet ongegrond, dat op of nabij de plaats, waar men de huidige St. Pancratiuskerk bouwde, oorspronkelijk een godenheiligdom heeft gestaan als eerste aanzet van het Heerlens cultuscentrum.

De ligging van de uit het jaar 1049 bekende St. Andreaskapel te Heerlen-centrum moet eveneens dáár ter plaatse worden gelokaliseerd.

Gedurende de Simultaneum-periode (\pm 1650—1838) leidden katholieke én protestant een gedwongen coëxistentie middels het gemeenschappelijk gebruik van de Pancratiuskerk, hetgeen in dit verband inhoudt, dat gedurende bijna twee eeuwen onze aloude hoofdkerk óók de cultusplaats der Hervormden was.

De „Godinnen” keerden weer terug in Limburg met de vestiging van het Franse revolutionaire gezag (1793/94 — 1814/15). Bekend zijn de godin van de Vrijheid, waarvan op deze tentoonstelling een mooi beeld uit Roermond aanwezig is alsmede de godin van de Rede, die op een gegeven moment in de Pancratiuskerk is vereerd geworden.

Het is dan ook een gelukkige gedachte geweest van het Gemeentebestuur deze cultusplaats met naaste omgeving als het ware te „lichten uit” het drukke verkeer van alle dag, zodat een zekere mate van rust en stilte geschapen wordt dáár, waar eeuwenlang de openbare godsdienstbeleving centraal heeft gestaan.

Staat u mij toe te eindigen met een *oratorische aanroep* tot de godin *Fortuna*, die u met de nodige zuidelijke bonhommie gelieve te accepteren. . . .

Godin Fortuna, gij, die eens het gemeenteraadslid Marcus Sattonius Lucundus hebt geïnspireerd tot financiering van de restauratie der Romeinse thermen, keer weer naar Heerlen terug en verschaft de Heerlense gemeentekas de zo lang verbeide fortuin ter blijvende restauratie én exploitatie van dit uniek cultuurhistorisch recreatief gebouw: statussymbool voor stad en land, voor de wetenschap en voor ieder, die cultuur-minded is!

Dan zal Heerlen een inscriptie-tekst kunnen laten beitelen met de vermelding, dat, dank zij de teruggekeerde Fortuna, onze thermen opnieuw hun functionele inbreng voor het plaatselijk gemeenschapsleven kunnen voortzetten, van geslacht op geslacht!"

L. van HOMMERICH.

Heerlens historisch cultuurbezit voor iedereen toegankelijk

I. *Archeologica.*

Bekend en erkend is het gegeven, dat de romeinse archeologie van Heerlen sinds de 17e eeuw in het brandpunt is gekomen van wetenschappelijk onderzoek bij de vakgeleerden in binnen- en buitenland. Prikkel tot deze studie was de vraag naar de preciese lokalisering van de ligging van Coriovallum, dat als enige plaats met name vermeld wordt op de romeinse reiskaarten tussen Gulik en Tongeren. De bewijsvoering viel duidelijk ten gunste van Heerlen uit, sinds van het romeins woonniveau, vanaf de eerste helft der 19e eeuw, onze bodem steeds meer authentieke cultuurresten aan het daglicht bracht. Deze toename heeft zich, tot in onze dagen, doorgezet, hetzij t.g.v. toevalligheidsvondsten hetzij n.a.v. systematisch ingestelde onderzoekingen. Heerlen is de zetel van het gelijknamig archeologisch ressort, dat 15 omliggende gemeenten als werkkerrein omvat.

Maken we de balans op van deze vondsteninventaris tot op de dag van heden, dan blijkt, in grote trekken samengevat, dat Heerlen een naar romeins patroon uitgegroeide centrumplaats is geweest, waarvan zowel kwantitatief als kwalitatief de bewijsstukken plaatselijk getuigen. Door binnen- en buitenlandse musea zijn kostbare stukken, vanaf de 2e helft 19e eeuw, opgekocht. Dit neemt niet weg, dat méér dan 15.000 stukken thans in eigen museumbeheer zijn bijeengebracht. Na gemaakte keuze zijn exposabele voorwerpen geplaatst in 23 vitrines, 10 kasten of op 29 tafels cq. sokkels; voorts ter toelichting 5 maquettes, 20 kaarten en 16 foto's + grote luchtfoto van oud-Heerlen.

Naast de van overheidswege geëntameerde zorg met het oog op de aanleg, vermeerdering en veiligstelling dezer archeologica, heeft het particulier initiatief niet ontbroken. Het aanwezige museumbestand bevat voorwerpen uit de collecties van burgemeester dr J. J. Jaegers (1843—1853); van gemeentesecretaris N. J. H. Kaufmann (1834—1897); van notaris Leopold Lemmens (\pm 1900), in 1962 afgestaan aan Heerlen. Voorts bezit het museum de uitgebreide collectie van de vroegere gemeentearchivaris P. Peters (1929); van mevr. wed. ir Koster, Valkenburgerweg (1910); van de bekende amateur-archeoloog, Jef Leufkens (1942—1967); van de fam. Max Roosen-Lemmens (1948); van de erfgenamen J. v.d. Lande (N.V. Bergerode,

Deventer) de z.g. romeinse thermen-collectie (1952); de collectie dokter A. Widdershoven (1955); de collectie van de Broeders, Gasthuisstraat (1962); de collectie „Sanatorium Heerlen” (1962). Behalve de van gemeentewege in de loop van weldra honderd jaar gedane 58 aankopen, bereikte het aantal kleinere schenkingen van particuliere zijde het getal 71. Een uitgebreide studie-collectie bevindt zich nog steeds in de magazijnen van de rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek te Amersfoort en in het rijksmuseum van oudheden te Leiden. Tezamen met de van overheidswege aangelegde verzamelingen mag men stellen, dat romeins Heerlen, juist op grond van deze onontbeerlijke bewijsstukken, de best gekende vicus is in ons land. Centraal staat hier de ruïne van het monumentale thermengebouw, in de schaduw van het huidige stadhuis. Tegen de gangbare mening van velen moet worden betoogd, dat het thermengebouw in de eerste plaats een gemeenschapsgebouw was, waar, naast en behalve de warme baden, óók aan sport- en spelbeoefening werd gedaan; waar een restaurant de gezelligheids sfeer bevorderde, terwijl voor een andere categorie van bezoekers een leesruimte ter beschikking moet hebben gestaan. Men realiseert zich, dat Heerlen hier te doen heeft met de oudste openbare recreatieve instelling op zijn bodem, bestemd voor het romeins militair apparaat en het daarop gevolgde civiele bestuur alsmede voor de lokale gemeenschap. Het was tevens een ontmoetingsplaats van mensen uit verschillende gebiedsdelen van het imperium.

Behalve de romeinse archeologica is heden ten dage de laat-middeleeuwse lokale oudheidkunde tot ontwikkeling gekomen. Ten gevolge van de saneringsplannen in de binnenstad heeft de bodem archeologica prijs gegeven, die de kennis van het Landsfort Herle en zijn betekenis voor de Heerlemer regio op breder spoor van vergelijkende studie zetten.

Samenvattend, kunnen onze bodemschatten over drie perioden worden verdeeld, als volgt nader gespecificeerd: I. de prehistorica (Heerlemerheide); II. de romeinse archeologica, die betrekking hebben op de bouwnijverheid en de planologie van Heerlen; het castellum; de lokale aardewerkindustrie; het geïmporteerde aardewerk (de terra sigillata, het gevernist en beschilderd aardewerk, het z.g. belgische aardewerk en het glad- en ruwwandig aardewerk); de gebruiks- en kleinkunstartikelen in grote verscheidenheid; de romeinse keizermuntcollectie (\pm 1.500 stuks); de ijzeren-voorwerpenverzameling; grafmonumenten en grafvondsten, afkomstig van de vier grafvelden, die rondom Heerlen in de vier windrichtingen gelegen waren; III. de laat-middeleeuwse collectie bestaande uit een maquette van het landsfort Herle; opgegraven voorwerpen en een uitgebreide muntcollectie; in voorbereiding een kastelenkabinet (maquettes) met hun laathoeven in het Heerlemer land.

II. *Historisch-ambtelijk archiefbestand*, 14e — 20e eeuw.

De belangrijkheid van het oud-archief ener gemeente wordt bepaald door de aard der bestuursbevoegdheden en de uitgestrektheid van haar gebied. Het Heerlens hoofdschepenbankscollege bezit zijn eigen bestuurlijk-administratief archief, vanaf de 14e eeuw, betrekking hebbend op het historisch Heerlener land d.w.z. Heerlen, Voerendaal (1798), Nieuwenhagen (1815), Schaesberg (1619), Hoensbroek (1388). De jaartallen geven het tijdstip aan van afscheiding van het Heerlens bestuursgebied. Van de doorsnee dorpsstypbesturen onderscheidde zich Heerlen door zijn Vrijheidsrechten en de aanwezigheid van zijn Landsfort, waaruit bepaalde privilegiën van stedelijke aard voortvloeiden. Het garnizoenskarakter is tot uitdrukking gekomen in onze kernplattegrond. Op politiek terrein had het Heerlener land middels zijn schepencollege zitting in de Gewestelijke Staten.

De ons in geschriften overgeleverde kennisbronnen, zoals die in het centraal gemeentelijk archiefdepot bewaard worden, omvatten de archieven der rechtsprekende competenties van ons voormalig schepencollege in drievoudig opzicht: a) criminele zaken; b) correctieel zaken; c) de realisatie van onroerende goederen, hypotheekstellingen e.d.. Dit archiefgedeelte loopt over de jaren 1608—1794. Voor de z.g. Onder-banken fungeerde de Hoofd-schepenbank Heerlen als hof van advies i.z. gerechtelijke kwesties. De Onder-banken omvatten de schepenbanken Brunssum, waartoe ook behoorden de huidige gemeenten Schinveld en Jabeek alsmede Oirsbeek met Amstenrade, Bingelrade en Merkelbeek. Zij maakten tevens deel uit van een belastingdistrict met zetel te Heerlen. Voorts noemen we als kennisbron het bestuurlijk-administratief archief, 16e — 18e eeuw, zijnde de neerslag van de uitoefening der politieke rechten en van de Vrijheids- en Gewoonterechtsnormen, aangevuld met de Cleernissen (= jurisprudentie). De bestuursnormen van Heerlen werden anno 1504 door de schepen Scyngels, meester in de rechten, gekopieerd van een ouder perkament en zijn aldus tot onze kennis gekomen. De Schinkelstraat is de verbasterde benaming van voren genoemde Scyngels. Het administratief archief bewaart de financiële gesties van de schepenbank, waaronder de inning der heerlijke rechten en het omslaan der landsbeden over de ingezetenen. Fotokopieën van opgespoorde archiefbestanddelen, 11e — 17e eeuw, vullen dit archievenbezit aan.

Een andere categorie van kennisbronnen bestaat uit de leen- en laatarchieven, 1381—1794, zowel van Brabantse-, Limburgse- als van Keurkeulse- en Schinnener herkomst. Niet minder belangrijk zijn de notariële archieven, 1664—1842; voorts de familiearchieven; de voormalige kerkelijke doop-, trouw- en begraafboeken, 1588—1796, veelvuldig geraadpleegd bij genealogische onderzoekingen; voorts de Bevolkingsregisters, 1796—1910; de Kadastrale leggers, 1779—1923.

De gemeente bewaart in haar centraal archiefdepot het z.g. Frans bestuursarchief, 1793—1814; de Raadsnotulen, 1814—1967; de besluiten van B. & W., 1852—1962; voorts het administratief en financieel archiefgedeelte vanaf 1814 tot ± 1960; de archieven van de gemeentelijke takken van dienst, voor zover overgebracht; de gedeponeerde archieven van de hoofdparochiale kerk St. Pancratius en van plaatselijke verenigingen. Speciale vermelding verdient de aanwezigheid van het z.g. Oorlogsarchief 1940—1945, dat ingevolge wettelijke regeling niet vóór het jaar 1977 openbaar is.

De materiële opstelling van het sub II bedoelde archievenbestand beslaat 520 strekkende meter.

Het *contemporaine* verleden wordt gevoed uit niet-ambtelijke kennisbronnen. Hier ligt het zwaartepunt bij de *Persberichten-collectie*, waarin systematisch alle kritische en niet-kritische gegevens, zienswijzen en commentaren, verschenen in dag-, weekbladen en vaktijdschriften, opgenomen worden, die als voorlichting kunnen dienen bij de behandeling van beleidszaken van het gemeentebestuur of als bron van kennis voor actuele aangelegenheden van openbaar karakter t.b.v. derden kunnen worden aangewend. Deze collectie staat in nagenoeg 650 stofvrije dozen ter raadpleging in de leesruimte. In ruimere zin worden hieronder tevens gerangschikt de foto- en prentbriefkaarten, films en geluidsbanden, affiches en portretten; de topografisch-historische kaarten en afbeeldingen, plattegronden en tekeningen. Op deze wijze kan de geïnteresseerde zich inzage verschaffen van het verloop der herstructurering en van het zich wijzigende bewoningsbeeld; van de gemeentelijke herindeling; van de hedendaagse economische problematiek en industrievestiging in het oostelijk mijngebied; van het verenigings- en sportleven, van de lokale culturele manifestaties.

Er is een samenwerking met het secretariaat van het plaatselijk dekenale centrum en met de bibliotheek van de hogeschool voor theologie en pastoraat in voorbereiding. Beide instanties hebben behoefte om over bepaalde actuele onderwerpen geïnformeerd te worden, waartegenover de noodzaak staat tot uitbreiding en specialisatie van het te verzamelen bronnenmateriaal.

VRUCHTBAARMAKING OF EDUCATIEVE TAAK.

In zijn rede, uitgesproken in het rijksmuseum van oudheden te Leiden op 4 november 1968, betoogde de minister van C.R.M. met betrekking tot de vruchtbaarmaking van onze cultuurschatten, dat deze dan ook zódanig dienen te worden gepresenteerd, dat zij bevattelijk zijn voor de mens van heden en dat zij hem stimuleren in zijn deelname aan dit cultuurproces.

Het in het verleden gevoerde overheidsbeleid is ter zake een veilige gids en lijkt hierop ingespeeld. Heerlen houdt de levensdraad van het verleden met het hedendaags cultuurpatroon in stand door middel van zijn gemeentelijke oudheidkundige dienst, die beoogt de lokale kennisbronnen te beheren en vruchtbaar te maken overeenkomstig de bij de wet gestelde bepalingen en andere maatregelen van bestuur. Sinds het Raadsbesluit van 4 december 1877 heeft de plaatselijke overheid de zorg voor het aanleggen en uitbreiden der archeologische bewijsstukken op zich genomen. Mede in verband met de inwerkingtreding van de Archiefwet 1918 nam de gemeenteraad in 1921 een besluit, dat beoogde de oudheidkundige verzamelingen, met inbegrip van de historisch-ambtelijke archieven (14e — 20e eeuw), onder het beheer te stellen van een daartoe geschikt functionaris.

Wil het publiek zoveel mogelijk profijt trekken uit het ten dienste staande collectief oudheidkundig cq. documentair bezit, dan moet de toegankelijkheid ervan verzekerd zijn. De wet en de overheidsmaatregelen stellen nadrukkelijk, dat de onder deskundig beheer gestelde kennisbronnen het karakter van openbaarheid moeten dragen. Hierbij is de hulp van een wetenschappelijk team onontbeerlijk, dat moet kunnen instaan voor een acceptabele presentatie, bezichtiging en bestudering of raadpleging van het bewijsmateriaal door derden. Uiteraard stelt de huisvestiging minimum-eisen aan outillage met o.m. een archief- en bibliotheek-depot, tentoonstellingsruimten en een leeszaaltje, waarin de bezoekers hun nasporingen kunnen verrichten of het geëxposeerde kunnen bekijken.

Toen de minister van C.R.M. op 23 december 1968 ten departemente de Archiefraad installeerde, heeft hij ter zake behartenswaardige woorden gezegd. De vruchtbaarmaking van het cultuurhistorisch bronnenmateriaal moet gericht zijn op alle bevolkingslagen: studerende vanaf de middelbare scholen tot en met die der universiteiten. Mede i.v.m. het ingevoerde indexamensysteem van capita selecta kunnen werkstukken gemaakt worden over de lokale en regionale geschiedenis, waarvoor men het studiemateriaal in de musea en archiefdepots aantreft. Uit een oogpunt van nuttige vrijetijdsbesteding voor ouderen ligt hier een terrein van culturele zelfwerkzaamheid, die des te belangrijker is, omdat kennis en besef van ons eigen verleden helaas niet de sterkste punten zijn van de Nederlander.

De democratisering der communicatiemiddelen heeft het sociaal toerisme aanzienlijk in de hand gewerkt. Het publiek verplaatst zich gemakkelijker, hetgeen, mede t.g.v. de over het gehele jaar gespreide langere of kortere vakantieperioden en weekends, een duidelijk pluspunt in de dienstverlenende sektor oplevert. Een en ander manifesteert zich in de opbrengst der entree-gelden. De aanwezigheid van

het historisch bestuursarchief der omliggende gemeenten geeft aan de dienst een centrumfunctie, waardoor het regelmatig bezoek van amateur-historici uit de eigen regio uiteraard in de hand wordt gewerkt. Deze wijze van heemkundebeoefening wordt gestimuleerd door openstelling van de dienst 's-zaterdagsvoormiddags.

Omgekeerd verzorgt de dienst, met behulp van de aanwezige dia-collectie, lezingen voor verenigingen en organisaties. Ook op de middelbare scholen worden, op verzoek, gastlessen gegeven over het verleden van stad en streek. Rondleidingen door oud-Heerlen en een kastelenrondrit zijn bij het publiek in trek, vooral tijdens de zomermaanden. Bij de jeugdorganisaties wordt propaganda gevoerd door uitgifte van een kleurenfolder. Heemkundige rondleidingen worden, meestal 's-avonds, volgens afspraak verzorgd.

Aan de hand van de Bezoekersregisters blijkt, dat de gemeentelijke oudheidkundige dienst in een lokale-, regionale- en internationale behoefte voorziet. Velen hebben de weg gevonden naar deze instelling, waar hetzij in de leesruimte hetzij in de museumzaal de bezoekers, individueel, in groeps- of klassikaal verband, de gevraagde assistentie verleend wordt. Een historische bibliotheek, met tijdschriften, omvattende nagenoeg 20.000 magazijnnummers, staat iedereen ten dienste. De schriftelijk verstrekte inlichtingen liggen vast in Correspondentieregisters. Studerende kunnen, middels onze uitleendienst, ook archiefstukken, manuscripten en vakliteratuur van elders gevestigde wetenschappelijke instellingen hier ter inzage bekomen. Ook worden dezerzijds fotokopieën, tegen betaling der voorgeschreven legesgelden, verstrekt van teksten, die voor betrokkenen van belang zijn.

Sinds jaar en dag wordt bovendien in georganiseerd verband ons verleden bestudeerd door de historische werkgroep „Het Land van Herle”, die zijn maandelijks werkvergaderingen op de gemeentelijke oudheidkundige dienst houdt. Alle omliggende gemeenten zijn hierin vertegenwoordigd. Deze Kring verzorgt de uitgave van een regionaal gericht tijdschrift, dat zich mag verheugen in subsidie-bijdragen van alle hierbij betrokken gemeenten. Het aantal abonné's schommelt rond het getal 600. In 1961 gaf de Kring een geïllustreerd jubileumboek uit over de streekgeschiedenis, omvattende 273 bladzijden.

De archeologische werkgemeenschap Limburg (A.W.L.) specialiseert zich in de kennis en bestudering der oudheidkundige bodemvondsten. Dat hier dezerzijds een voorlichtende taak ligt, heeft de praktijk bewezen.

Ook de Kring Heerlen van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, die nagenoeg 200 leden telt, spant zich voor dezelfde doelstellingen in, waarbij met de Kring Kerkrade succesvol wordt

samengewerkt. De leden ontmoeten elkaar op spreekbeurten en excursies.

Vorengenoemde drie organisaties houden meestal hun ledenvergaderingen, 's-avonds, in de leeszaal van de dienst. Op deze wijze wordt in het historisch vlak ons dienstadres „Orpheusstraat 2” een begrip voor stad en streek.

Op het terrein van de dialectkunde is de vereniging Veldeke actief, die in het rayon Heerlen 280 leden heeft. Waardevolle manuscripten en documenten staan mede ter beschikking.

Wetenschappelijk teamwork, op internationaal niveau, wordt verricht in samenwerking en samspraak met de romeinse musea van Tongeren, Keulen, Bonn en Trier. De dienst is voorts geassocieerd met diverse wetenschappelijke zusterinstellingen in het „Land zonder Grenzen”. Verschillende tijdschriften nemen onze historische bijdragen op, die het resultaat vastleggen van onderzoekingen en studie. In dit verband worden ook lezingen gehouden in binnen- en buitenland.

Het kan niet worden betwijfeld, dat bij een gerichte propaganda, met inschakeling van het plaatselijk V.V.V.-informatiekantoor, het democratiseringsproces van de gebruikmaking van dit cultuurbezit zal voortgaan. Hieraan zal de blijvende openlegging der romeinse thermen, ons statussymbool, in niet geringe mate bijdragen.

Inmiddels bevestigt het sinds 1877 door de overheid in gang gezette beleid de spreekwoordelijke waarheden: „lapides clamabunt” en „scripta manent”: de stenen bewijsstukken blijven spreken en dwingen tot onderzoek, waarnaast de dokumenten, in welke vorm dan ook, het leefpatroon van een plaatselijke gemeenschap vasthouden. De oorzaken van bestaande toestanden, rechten en verhoudingen vinden hierin, vaak ook, hun bewijsgrond of verklaring.

Al met al: „*DE SPIEGHEL HISTORIAEL*” VAN HEERLEN.

L. van HOMMERICH.

Oorsprong en ontwikkeling van het Heerlens marktwezen

(Vervolg)

De nieuwe „*Verordening op de markten en kermissen in de gemeente Heerlen*” geeft, net als de oude, een duidelijk beeld en een goede omschrijving van de opbouw en de groei van het Heerlens marktwezen en tevens een vastomlijnde afbakening van de terreinen en de standplaatsen, die door de marktkooplieden en de kermis-exploitanten ingenomen konden worden. In dit bestek worden slechts die bepalingen, die voor ons onderwerp van belang zijn, voor u nader belicht.

„Artikel 1.

1. Onder markten worden verstaan:

- a) de van ouds bestaande op Dinsdag van elke week gehouden weekmarkt voor boter, kaas, eieren, pluimvee, wild, tuin- en landbouwproducten, bloemen, planten en boomen;¹¹¹⁾
- b) de op Zaterdag van elke week gehouden weekmarkt voor dezelfde goederen als sub a) genoemd, welke markt is ingesteld bij besluit van den Raad van 6 April 1865, goedgekeurd bij besluit van de Gedeputeerde Staten van het Hertogdom Limburg van 21 April 1865 (Prov. Blad 1865, no 52);
- c) de op Donderdag van elke week gehouden markt alleen voor groenten, welke markt is ingesteld bij besluit van den Raad van 6 Juni 1911, goedgekeurd bij besluit van de Gedeputeerde Staten van Limburg van 9 September 1911 (Prov. Blad 1911, no 167);
- d) de markten voor paarden, hoornvee, varkens, schapen en kramerijen, welke markten gehouden worden op den derden Maandag van de maanden Februari, Maart, April en November van ieder jaar, en ingesteld zijn bij besluit van den Raad van 29 September 1882, goedgekeurd bij besluit van Gedeputeerde Staten van het Hertogdom Limburg van 17 November 1882 (Prov. Blad 1882, no 123);
- e) de markten voor paarden, hoornvee, varkens en kramerijen, welke markten gehouden worden op den derden Maandag van de maanden Januari en December van ieder jaar, en ingesteld zijn bij besluit van den Raad van 30 October 1883, goedgekeurd bij besluit van de Gedeputeerde Staten van het Hertogdom Limburg van 30 November 1883 (Prov. Blad 1883, no 135);
- f) de markt voor paarden, hoornvee, varkens, schapen en kramerijen, welke gehouden wordt op den derden Maandag van de maand October van ieder jaar en ingesteld is bij besluit van den Raad van 16 Augustus 1884, goedgekeurd bij besluit van G.S. van het Hertogdom Limburg van 18 September 1884 (Prov. Blad 1884, no 118);
- g) de markt voor paarden, rundvee, varkens, schapen en kramerijen, welke gehouden wordt op den derden Maandag van de maand Juli van ieder jaar en ingesteld is bij besluit van den Raad van 28 April 1885, goedgekeurd bij besluit van G.S. van het Hertogdom Limburg van 19 Juni 1885 (Prov. Blad 1885, no 90);
- h) de markten voor varkens, welke gehouden worden op den derden Maandag van de maanden Mei, Juni, Augustus en September van ieder jaar en

ingesteld zijn bij besluit van den Raad van 28 April 1885, goedgekeurd bij besluit van G.S. van het Hertogdom Limburg van 19 Juni 1885 (Prov. Blad 1885, no 90);

- i) de markten voor varkens, welke gehouden worden op den eersten Woensdag van iedere maand, met uitzondering van de maand Mei, en ingesteld zijn bij besluit van den Raad van 30 April 1907, goedgekeurd bij besluit van G.S. van Limburg van 14 Juni 1907 (Prov. Blad 1907, no 80);
- k) de markt voor varkens, welke van ouds gehouden wordt op den 10den Mei van ieder jaar en plaatselijk bekend is onder den naam van St. Jobsmarkt.

Artikel 2.

1. De markten vangen aan ten 5 en eindigen ten 11 ure des voormiddags.
2. Als terrein voor de markten worden aangewezen de Prins Hendriklaan, de Oranje Nassaustraat van af de Prins Hendriklaan tot de Dautzenbergstraat, het Kerkplein en het Wilhelminaplein.

Artikel 3.

1. Het is verboden, op den openbare weg goederen uit te stallen.
2. Dit verbod geldt niet:
 - a) voor de goederen, voor welke, naar de onderscheidingen in art. 1, lid 1, gemaakt, bepaalde markten zijn aangewezen, voor zooverre deze goederen zijn uitgesteld op de terreinen en gedurende den tijd, voor die markten bestemd;
 - b) voor zooverre gehandeld wordt krachtens door B. & W. verleende schriftelijke vergunning.

Artikel 4.

Het is verboden op den openbaren weg kramen, tenten e.d. te plaatsen. Dit verbod geldt niet voor zooverre gehandeld wordt krachtens door B. & W. verleende schriftelijke vergunning.

Artikel 5.

Het is verboden, op de terreinen voor de markten bestemd:

- a) eene plaats in te nemen, die niet door den marktmeester is aangewezen;
- b) eene plaats te blijven innemen, nadat de ontruiming daarvan door den marktmeester zal zijn gelast;
- c) op andere wijze kramen e.d. of goederen uit te stallen, dan overeenkomstig de aanwijzing van den marktmeester."

Volgen nog de artikelen 6 t/m 12, waarin regelingen getroffen worden aangaande het schoonhouden van de standplaatsen, wat onder openbare weg wordt verstaan, het verbinden van voorwaarden aan afgegeven vergunningen, het opsporen van overtredingen en de bevoegde personen hiertoe, het instellen van het ambt van marktmeester en de eed die door hem afgelegd dient te worden, de strafbepalingen bij overtredingen en het slotartikel, dat bepaalt, dat deze verordening op 1 januari 1915 in werking treedt. De artikelen van de algemene Politieverordening van 5 juni 1901 alsmede de wijzigingen hiervan, waartoe besloten werd in de raadsvergadering van 21 april 1911, betreffende het marktwezen, komen met de inwerkingtreding van deze verordening te vervallen.¹¹²⁾ De goedkeuring van G.S. werd verkregen op 18 december 1914, terwijl de afkondiging geschiedde op 22 december van datzelfde jaar.

Tijdens de behandeling van het voorstel van de nieuwe verordening

in de gemeenteraadszitting van 26 november 1914 werden nog een aantal andere kwesties m.b.t. het marktwezen aan de orde gesteld. Als de meest belangrijke zouden we kunnen aanmerken de informatie van de heer Blankevoort naar de aankoop van particuliere terreinen aan de Prins Hendriklaan ter *vergroting en uitbreiding van het marktterrein*. De grenzen waren door de oorlogsomstandigheden gesloten voor uitvoer naar Duitsland en België, waardoor er een overschot op de Limburgse markten ontstond. Hierdoor beleefde de veemarkt een opbloei, terwijl de smokkelhandel hiervan mede profiteerde. De voorzitter antwoordde, dat B. & W. nog geen voorstel dien-aangaande hadden gedaan daar de eigenaren van de terreinen een veel te hoge prijs, n.l. f. 35.000,—, bedongen. Toch voelt hij er persoonlijk alles voor om deze terreinen aan te kopen. Hoe langer men wacht des te duurder de grond wordt. Daar komt nog bij, dat ook de huizen van Wetzels en Piatkewits aangekocht zullen moeten worden. „Als de heeren grondeigenaren er achter komen, dat wij den prijs te hoog vinden en niet tot aankoop genegen zijn, dan rasteren zij hun eigendommen af en wat dan? Andere terreinen in deze gemeente zijn voor marktterrein of ongeschikt, of veel te duur. Men heeft destijds de goede gelegenheid laten voorbijgaan.” De heer Haex zag in deze als enige oplossing de uitbreiding van het bestaande marktterrein. Hij drong aan op een snelle beslissing. Het verleden heeft reeds geleerd tot welk een misère een afwachende houding kan leiden. Wanneer de geplande aankopen niet in der minne geregeld kunnen worden, moet men maar het middel van de onteigening aangrijpen om het gewenste doel te bereiken. Tegenover de grote kosten, die hiermee gemoeid zijn, komen straks, na realisatie, ook hogere inkomsten aan marktgeldten te staan, die z.i. de rente en aflossing van het hiervoor benodigd kapitaal kunnen dekken. „Zooals de huidige toestand is, kan het niet langer blijven. Het is een vuile boel. De menschen hebben geen plaats voor het behoorlijk uitstallen van hun koopwaar; alles staat of in het stof of in het water en het slijk. 't Is meer dan erg. 't Is bovendien zeer onfrisch, zoowel voor de koopers als voor de verkoopters. Er bestaat alle aanleiding om de uitbreiding van het marktplein eens degelijk onder de ogen te zien.”

De voorzitter deelde vervolgens mee: „dat hij inmiddels een telling had laten houden van de karren, manden, korven, enz. op de markt geplaatst gedurende enkele drukke- en een paar stille dagen”. De opbrengst aan marktgeld, gebaseerd op de nieuwe verordening, zou ongeveer f. 3.000,— per jaar kunnen bedragen. Dit bedrag moet echter nog verhoogd worden met de pachtgeldten van de standplaatsen gedurende de kermis en die van de inkomsten, voortvloeiend uit de varkensmarkten. Als conclusie trok hij, dat het marktgeld gemakkelijk toereikend was om rente en aflossing van het op te nemen kapitaal te dekken. In een uitbreiding van het marktterrein zag hij nog een ander aspect, n.l.:

„dat het middelpunt van Heerlen ook door die uitbreiding een beter aanzien kreeg, want thans is het alles behalve fraai. Komt men toch van het station, dat er aardig uitziet, door de Saroleastraat of de Oranje Nassaustraat, dan krijgt men van Heerlen een zeer aangename indruk, maar o wee, de zoogenaamden Bongaard! Het wordt werkelijk hoog tijd, dat daar eens een behoorlijke toestand ontstaat. Wij kunnen daar zonder aankoop van de terreinen van Schunck en Hennen, desnoods door onteigening, geen nieuwe rooilijn vaststellen.”

Hij gaf de raad in overweging B. & W. op te dragen voorstellen tot aankoop van grond en huizen te doen, waartoe met algemene stemmen werd besloten. ¹¹³⁾

Een andere aangelegenheid, die in die vergadering aan de orde kwam, was de vraag van de heer Haex naar: „de wenschelijkheid de *markt van kramerijen* nog in stand te houden?” Volgens zijn oordeel beschikte Heerlen over voldoende winkels, waar dergelijke artikelen verkocht werden en waaraan het gemeentebestuur hiermee onnodige concurrentie bezorgde. De voorzitter repliceerde hierop, dat het artikel over de „vrije markt” in de door G.S. goedgekeurde verordening opgenomen was en het moeilijk ging zonder afzonderlijk raadsbesluit wijzigingen hierin aan te brengen.

Vervolgens brak de heer Haex een lans voor het instellen van een „*vischmarkt*”, waartegen geen enkel bezwaar bestond. Het zou echter nog diverse jaren duren vooraleer aan dit besluit uitvoering zou worden gegeven. ¹¹⁴⁾

Wel ging het gemeentebestuur terstond in op de suggestie om een „*Commissie voor de Marktverordening*” in het leven te roepen door aanwijzing van de raadsleden Boumans, Janssen, Koonen en Backbier. Deze commissie zal contact moeten opnemen met de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Heerlen voor zover het de tarieven van de standplaatsen betreft. ¹¹⁵⁾

De *nieuwe verordening* trad, zoals we reeds zagen, op 1 januari 1915 in werking. Een van de uitvloeisels hiervan was het aanstellen van een *marktmeester*. Met ingang van genoemde datum benoemde het gemeentebestuur als zodanig M. H. W. van Wersch, die hiervoor een vergoeding toegewezen kreeg van f. 300,— per jaar. ¹¹⁶⁾ Tevens stelde men een hulp-marktmeester aan in de persoon van J. de Feber, die hiervoor een jaarlijkse toelage ontving van f. 75,—. ¹¹⁷⁾

De bij raadsbesluit van 26 november 1914 ingestelde „*Commissie marktverordening*” had inmiddels met voortvarendheid de haar opgedragen taak volbracht. In de raadszitting van 1 februari 1915 konden de mede-raadsleden reeds hun hoofd buigen over het ingediende ontwerp, dat na een korte discussie de goedkeuring verkreeg. Tegelijkertijd met de „*Verordening op de heffing van een Plaatsgeld in de gemeente Heerlen*” stelde de raad ook de „*Verordening op de*

Invordering van Plaatsgeld” vast. ¹¹⁸⁾ In vergelijking met 't oude marktreglement van 1850 en gewijzigd in 1855 ¹¹⁹⁾, zien we voornamelijk een aanpassing van de tarieven aan de thans geldende normen:

„Verordening op de heffing van een Plaatsgeld in de gemeente Heerlen.

Art. 1:

In de gemeente Heerlen wordt onder den naam van plaatsgeld een recht geheven voor het gebruik van openbare wegen, straten, pleinen, stoepen en trottoirs, hetzij voor het uitstellen van goederen, hetzij voor het plaatsen van kramen, tenten, draaimolens of dergelijke inrichtingen of toestellen.

Art. 2:

Het recht bedraagt:

- A) op de terreinen gedurende den tijd voor de markten bestemd, voor iederen dag dat de plaats wordt ingenomen:
1) voor een paardekar of -wagen	f. 0,15
2) voor een hondekar, handkar of kruiwagen	f. 0,05
3) voor boter, per kilogram	f. 0,02
4) voor eieren en kaas, per kilogram	f. 0,01
5) voor een haas of fazant	f. 0,05
6) voor ieder stuk ander pluimvee of wild	f. 0,02
7) voor een kist, ton, mand, kuip, bos of bundel, welke tuin- of landbouwproducten inhoudt	f. 0,05
8) voor een paard, veulen, ezel, muilezel, vaars, os, koe of stier	f. 0,25
9) voor een kalf, varken, schaap, bok of geit	f. 0,10
10) voor een big	f. 0,05
11) voor ieder ander gebruik, per vierkante meter of gedeelte daarvan	f. 0,05
- B) op de terreinen en gedurende den tijd voor de kermessen bestemd, voor iederen dag dat de plaats wordt ingenomen, per vierkanten meter of gedeelte daarvan f. 0,20
- C) in alle andere gevallen dan in sub A) en B) bedoelde, per vierkante meter of gedeelte daarvan:
per dag	f. 0,10
per maand	f. 0,50
per half jaar	f. 1,50
per jaar	f. 2,50.”

Deze verordening werd goedgekeurd bij K.B. van 14 mei 1915, nr 18. De afkondiging geschiedde op 15 juni d.a.v. ¹²⁰⁾. De „Verordening op de Invordering” omschrijft de rechten en de plichten van de nieuw aan te stellen marktmeester. Deze kunnen we als zijn „Instructie” beschouwen.

Een verheugend feit tijdens de eerste jaren van Wereldoorlog I was de tijdelijke opleving van de *veemarkt* in Heerlen. De sombere en weinig hoopvolle berichtgeving van weleer bezong men gedurende deze periode in geheel andere toonaarden. Er werd gesproken over „een zeer levendige handel, waarbij de hoogste prijzen werden betaald. Paarden en veulens brachten „fabelachtige” prijzen op. De

oorlog en de smokkelhandel waren hiervan de oorzaak".¹²¹⁾ De nieuwe verordening op de plaatsgelden had ook in deze sektor van het marktwezen zijn uitwerking. Door de gedifferentieerde opsomming met betrekking tot de te betalen bedragen, verkreeg men na de inwerkingtreding (15 augustus 1915) een meer gedetailleerd overzicht van de aanvoer. Toch bleek ook nu weer, dat de Heerlense veemarkt niet onder een gelukkig gesternte tot stand was gekomen. Al werkten het politieke klimaat en de tijdsomstandigheden mee, nu kwamen er weer andere machten in het geding, die een remmende invloed uitoefenden op de normale gang van zaken. Een uitgebroken mond- en klauwzeer-epidemie was voor de regering aanleiding om m.i.v. 15 oktober 1915 alle bedrijvigheid op het gebied van de veemarkten aan banden te leggen. Gelukkig voor de Heerlenaren, die heel even met de voordelen van een bloeiende veemarkt kennis hadden gemaakt, verloor dit regeringsbesluit in de loop van 1916 zijn rechtskracht door de opheffing van het verbod.¹²²⁾ Echter niet voor lang. Gedurende de periode februari-september 1917 trof, om gelijke redenen, een zelfde maatregel, thans uitgevaardigd door het „Militaire Gezag”, opnieuw de veehandel. Het zwaarst had hieronder de varkenshandel te lijden, hetgeen voor Heerlen, waar deze markt van de instelling af bijzonder succesvol was geweest, een gevoelige klap betekende.¹²³⁾ Daarnaast dient als remmend element voor de veemarkten nog vermeld te worden de leveringsplicht van vee t.b.v. het rijk, waaraan in 1918 een einde kwam. De handel in vee kreeg hierdoor een nieuwe kans, hetgeen tot uitdrukking kwam in de cijfers van het aantal verhandelde paarden en veulens, die thans „zeer levendig was”.¹²⁴⁾

De grootste aandacht van het gemeentebestuur, dat de gang van zaken nauwlettend volgde, ging in deze jaren echter uit naar het allesomvattende en meest noodzakelijke plan van de *vergroting van het markterrein*. In iedere raadsvergadering kwam dit punt aan de orde. De dreiging van de grondeigenaren om hun bezittingen in de Prins Hendriklaan van afrasteringen te voorzien, waarmee de deur voor verdere onderhandelingen afgesloten werd, dwong tot een snelle beslissing. De totale kosten voor het nieuwe project begrootte men nu op een bedrag van f. 60.000,—. Om deze dreiging enigszins af te wenden en tevens bedoeld als tegenwicht op deze personen, wist de burgemeester inmiddels optie te verkrijgen op terreinen van de Maatschappij „Schinkelsteeg”, gelegen in de Schinkelstraat (thans Honigmanstraat). Men drong aan „op een scherp omljnd voorstel, vooral nu er een Directeur van Openbare Werken is aangesteld, die ook in deze zaak als deskundige voorlichting kan geven”.¹²⁵⁾ De suggesties en de wensen van de raadsleden gingen steeds verder. Er vielen zelfs stemmen te beluisteren, die aandrongen op een *overdekte markthal* onder de motivering, „dat dan waarschijnlijk ook kooplieden uit andere plaatsen te lokken zijn en dat op die manier zelfs te Heerlen een *groot-handelsmarkt* kan ontstaan”.¹²⁶⁾

Ondanks deze vooruitstrevende ideeën, bleef het gemeentebestuur de noodzaak om het *markterrein te vergroten*, duidelijk voor ogen staan. Uitvoerig ging men in op de voor- en nadelen van deze uitbreiding. De hoge prijs voor de benodigde gronden bleek bij sommige raadsleden een groot bezwaar. Toch wist het college van B. & W. begin 1916 een principe-besluit te verkrijgen, dat verdere uitwerking van de plannen mogelijk maakt.¹²⁷⁾ Op 11 april 1916 bereikten deze de raad, die er de goedkeuring aan hechtte. De juiste toedracht van de transacties werd in 1951 reeds door de heer L. van Hommerich in dit tijdschrift beschreven.¹²⁸⁾ In het kort hielden deze in, dat na aankoop van de panden van M. Wetzels en A. Piatkewits, gelegen aan de Saroleastraat en de terreinen van Hennen, Franck en Schunck, waarmee in totaal een bedrag van f. 81.900,— gemoeid was, het nieuw geprojecteerde markterrein een oppervlakte van 6.400 m² zou beslaan.¹²⁹⁾ En hiermee was de kogel door de kerk. De vergroting van het markterrein was, op de uitvoering na, een feit. Er kon worden gestart met de werkzaamheden. De bijkomstige details, zoals bestrating etc., konden naderhand nog worden gezien en definitief geregeld. De directeur van Openbare Werken legde de raad een zevental uitgewerkte ontwerpen voor, waaruit een keuze kon worden gedaan.¹³⁰⁾

(Wordt vervolgd).

N. EUSSSEN.

Noten:

- 111) Deze markt in ingesteld bij raadsbesluit van 12 juli 1844; zie Land van Herle 18 (1968), 82.
- 112) Verordeningen gemeente Heerlen nr 27, 22 december 1914; GAH.
- 113) Notulen gemeenteraad Heerlen 1914, vergadering 26 november; GAH.
- 114) De verkoop van vis werd bij raadsbesluit van 20 maart 1923 toegestaan.
- 115) Notulen gemeenteraad Heerlen 1914, vergadering 26 november; GAH.
- 116) Gemeenteverslag Heerlen 1914, 18.
- 117) Notulen B. & W. Heerlen 1915, vergadering 17 augustus; GAH.
- 118) Notulen gemeenteraad Heerlen 1915, vergadering 1 februari; GAH.
- 119) Land van Herle 18 (1969), 149—152.
- 120) Verordeningen gemeente Heerlen 1915, nr 40; GAH.
- 121) Gemeenteverslag Heerlen 1914.
- 122) idem 1915.
- 123) idem 1917.

- 124) idem 1918.
- 125) Notulen gemeenteraad Heerlen 1915, vergadering 15 juli; GAH.
- 126) idem, vergadering 8 augustus; GAH.
- 127) idem 1916, vergadering 31 januari; GAH.
- 128) L. van HOMMERICH: Hoe het marktplein te Heerlen ontstond;
in: Land van Herle 1 (1951), 76—77;
met situatietekening.
- 129) Notulen gemeenteraad Heerlen 1916, vergadering 11 april; GAH.
- 130) idem, vergaderingen 24 oktober en 9 november; GAH.
Gekozen werd ontwerp VII, dat voorzag in trottoirbanden rond de markt-
ruimte; tegels op de marktvelden; de bestrating van de markt met oblong-
keien; de opgang naar het Kerkplein met basaltkeien; het Kerkplein kreeg
een klinkerbestrating. Begroting f. 27.000,—.

HISTORISCHE CHRONIEK

- 26 juni — Excursie Vormingscentrum „het Wormdael” te Eygels-
hoven t.b.v. 50 leerlingen van de T.V.S. Staatsmijnen,
verzorgd door de gemeentelijke oudheidkundige dienst
Heerlen met als doel heemkundige objecten in Zuid-
limburg.
- 28 juni — Excursie Land van Herle in samenwerking met de Kring
Heerlen van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig
Genootschap naar historisch Waubach en Rimborg,
onder leiding van de heer F. X. Schobben; aantal deel-
nemers: ± 70.
Een meer gedokumenteerd bericht zal in de eerst-
volgende aflevering verschijnen.
- 29 juni — Excursie Kring Heerlen van Limburgs Geschied- en
Oudheidkundig Genootschap in samenwerking met het
Land van Herle naar Hoensbroek, onder leiding van
de heren A. Peters en A. Salden; aantal deelnemers:
± 70.
In het volgend nummer zal een meer gedokumenteerd
bericht hierover worden opgenomen.

- 28 juli — Schenking door de heer J. Gulikers, Koperslagersdreef 9 B, Maastricht van 103 bidprentjes.
- 14 aug. — Schenking door de heer Jan Huntjens, Benzenraderweg 128a, Heerlen:
 a) Tekstboekje van het toneelstukje in 2 bedrijven voor 5 personen, getiteld: „Wie der Tinus seldoat wilt weëde” van M. J. H. Kessels, opgedragen aan zijn vriend en musicus Henri Hermans; Heerlen 1877;
 b) Bidprentje van Jacob Schmitz, hoofd van de Vrijwillige Brandweer te Heerlen, † 7 aug. 1928.
- 19 aug. — Schenking prentbriefkaart van de Valkenburgerweg, anno 1929, door Leo van der Velden, Saroleastraat 63, Heerlen.
- 22 aug. — Opening tentoonstelling „Goden en Heiligen in Limburg” in de Stadsschouwburg te Heerlen door drs F. Gijzels, burgemeester van Heerlen; inleiding door drs L. van Hommerich, stadsarchivaris van Heerlen; aanwezig ± 200 personen.
- 29 mei Mr H. J. Boyens, oud-burgemeester van Eygelshoven, overleden.
- 30—31 mei Viering 50-jarig bestaan harmonie TOG, Welten-Heerlen.
 1 juni
- 2 juni Opening „Laura-project” te Eygelshoven door mr K. H. J. Beernink, minister van Binnenlandse Zaken.
- 4 juni Laethof te Eygelshoven na restauratie weer door gemeenteraad in gebruik genomen.
- 6 juni Opening Medtronic N.V. op industrieterrein Spekholzerheide door dr H. J. H. Kruizinga, staatssecretaris van Sociale Zaken en Volksgezondheid.
- 6 juni De heer J. H. J. Cremers 50-jaar dierenarts te Heerlen.
- 6 juni Bezoek generaal L. Lemnitzer, opperbevelhebber NAVO-strijdkrachten Europa, aan Afcemt-hoofdkwartier te Brunssum.
- 7 juni Opening nieuwe sociëteit „De Nor” v.d. Kath. Academische Vereniging „Alcuinis” aan de Geerstraat te Heerlen door prof. dr H. Dyserinck, hoogleraar T.H. Aken.
- 7 juni 50-Jarig bestaan afd. Hoensbroek Limburgs Groene Kruis en opening nieuw wijkgebouw aan de Koestraat door J. J. van 't Hooft, locoburgemeester.
- 13—16 juni 45-Jarig bestaan „Mannenkoor St. Jozef”, Waubach.
- 14 juni Opening nieuw openluchtzwembad „De Molt” te Schaesberg door gouverneur mr dr Ch. J. M. A. van Rooy.

- 18 juni Definitief besluit tot vestiging dochteronderneming Bataafse Accumulatorenfabriek uit Rotterdam te Heerlen.
- 20 juni De Herenschoenenfabriek Gallus uit Dülken (Duitsland) vestigt bedrijf te Brunssum.
- 22 juni 50-Jarig bestaan Lagere school O.L.Vrouw, Nieuw Lotbroek-Hoensbroek.
- 28 juni Te Nieuw Einde-Heerlen nieuwe jeugdromband „Jong Oranje” opgericht.
- 29 juni „Eerste steenlegging” kerk-centrum Sint-Paulus aan de Willem Barentzweg te Heerlerheide door mgr P. van Odiijk, vicaris-generaal bisdom Roermond. De steen is een geschenk van Paus Paulus VI.
- 1 juli Definitieve vestiging Z.N.O. in Stadsschouwborg, Heerlen.
- 1 juli Overdracht 1277 Vascowoningen aan gemeente Heerlen.
- 2 juli Start bouw atelier voor N.V. Joga Plastics uit Amsterdam op industrie-terrein Kling/Rode Beek, Brunssum.
- 2 juli Gemeente Heerlen ontvangt goedkeuring voor aanleg van viaduct over miljoenenlijntje bij de Beitel.
- 4—13 juli 60-Jarig bestaan van fanfare St. Caecilia, Ubachsberg.
- 8 juli Werkbezoek van mr L. de Block, minister van Economische Zaken, aan o.a. Heerlen ter bespreking tweede en definitief sluitingsplan Limburgse mijnindustrie.
- 10 juli 60-Jaar Boerenleenbank, Ubachsberg.
- 10 juli Bezoek aan Afcnt-hoofdkwartier te Brunssum door generaal Andrew J. Goodpaster, nieuwe NAVO-opperbevelhebber in Europa.
- 11 juli De Ned. Staatsmijnen N.V. (DSM) en Stichting Administratiekantoor Zuid-Limburg richten te Heerlen een N.V. Computer Centrum Nederland op.
- 16 juli Ingebruikname zwembad te Hoensbroek als onderdeel van sportcomplex „De Dem”.
- 16 juli Bekendmaking definitief herindelingsplan van Zuid-Limburg door Gedeputeerde Staten.
- 24 juli De heer M. F. G. M. van Grunsven, oud-burgemeester van Heerlen, overleden.
- 27 juli Rectoraat St. Barbara te Treebeek verheven tot parochie; pater rector F. Berbers benoemd tot pastoor.
- 27 juli De onlangs opgerichte „Motorclub Heerlen” organiseert te Caumer-Heerlen een nationale motorcross.
- 29 juli Overdracht cheque van f. 100.000.— uit kinderpostzegelaktie aan Sterrehuis, Heerlen.

- 29 juli Ministerraad EEG hecht goedkeuring aan kaderovereenkomst waarbij de Investeringsmaatschappij Willem Sophia te Kerkrade een lening verstrekt wordt tot maximaal f. 10.000.000.— ter financiering nieuwe industrieën op eigen industrieterrein aan de Gracht.
- 1 aug. 50-Jarig bestaan Voetbal Vereniging Laura, Eygelshoven.
- 1 aug. De onlangs te Heerlen opgerichte Junior Kamer „Land van Herle” organiseert in de Stadsschouwburg een voorlichtingsavond in samenwerking met de Nederlandse Hartstichting.
- 3 aug. 40-Jarig bestaan voetbalvereniging RKVV Voerendaal.
- 5 aug. Gemeentesecretaris W. J. Haagmans 40-jaar in dienst gemeente Eygelshoven.
- 9 aug. Productie staatsmijn Wilhelmina definitief gestaakt.
- 13 aug. De stichting „Regionaal Centrum voor Werkende Jongeren Zuid-Limburg Oost” te Heerlen opgericht.
- 15 aug. 50-Jarig jubileum bouwvereniging „De Voorzorg”, Heerlen.
- 15—17 aug. 41½-Jarig bestaan schutterij S. Gregorius de Grote, Brunssum.
- 18 aug. Start Middelbare School voor Economisch en Administratief Onderwijs, MEAO, aan de Ruys de Beerenbroucklaan te Heerlen.
- 23 aug. Installatie van de heer T. H. Krekelberg tot pastoor van de H. Hart van Jezusparochie te Schandelen-Heerlen door deken P. Jochems.
- 28 aug. Mr A. W. M. van Meer geïnstalleerd als nieuwe kantonrechter te Heerlen.
- 29 aug. Ir A. L. G. Hoefnagels, hoofddirecteur van publieke werken Heerlen, neemt afscheid.
- 30 aug. 60-Jarig bestaan Algemene Nederlandse Bedrijfsbond Mijnindustrie, A.N.B.M., in Stadsschouwburg te Heerlen.
- 30 aug. De N.V. Steenfabriek Waubach besluit tot opheffing bedrijf en verkoop fabriek.
- 30 aug. Productie Domaniale Mijn te Kerkrade definitief gestaakt.
- 31 aug. Opening instructiebad annex gymnastiekzaal door burgemeester J. Tonnaer te Schinveld.

REDAKTIE.